

Úvod

Jedním z velmi diskutovaných aspektů společenskovední produkce jsou otázky využití sociologického poznání ve společenské praxi. Jsem přesvědčen, že nezbytnou podmínkou efektivního uplatnění poznatků jednotlivých oborových sociologických disciplín je otevřená diskuse umožňující konfrontaci přístupů k analýze společenských jevů a procesů. I když takováto výměna názorů na stránkách odborného tisku může vyvolat dojem neúměrné subjektivity, utilitárních argumentů či dokonce „mimognozeologické“ motivace, rozhodl jsem se propojit vlastní úvahy o možných směrech analýzy mládeže s hodnocením některých přístupů k utváření její sociologické teorie v osmdesátých letech. Je možné v této souvislosti formulovat otázku, proč abstrahuji od sedmdesátých let, v nichž nesporně došlo k výraznému rozvoji sociologie mládeže. Toto období však již bylo, i když z různých pozic, reflektováno v jiných pracích [Sak-Kabátek-Jeřábek 1988; Holda 1988; Holda-Matějovský 1988]. Tím ovšem nepopírám užitečnost případného souhrnného postihu vývoje sociologie mládeže, který je v Československu bezprostředně spojen s vývojem sociologie jako takové.

Sociologická analýza mládeže představuje jedno z nejfrekventovanějších témat, která se objevují na stránkách Sociologického časopisu. Bylo by tedy možné usoudit, že sociologie mládeže v osmdesátých letech je oborovou disciplínou disponující postačujícím teoreticko-metodologickým zázemím i odpovídající datovou bází pro koncipování uceleného sociologického pojetí mládeže.

Podrobnější rozbor existující produkce však tento předpoklad plně nepotvrzuje. Současnou situaci lze spíše charakterizovat některými odlišnostmi v přístupech k pojetí mládeže, promítajícími se pochopitelně i ve výpovědích o československé mládeži, a v metodologických, metodických a meritorních aspektech sociologického výzkumu mládeže. Odrážejí se i v hodnocení úlohy marxistické sociologie mládeže při analýze zákonitostí socialistického vývoje naší společnosti a jejich vliv lze identifikovat i při koncipování a formulaci doporučení pro společenskou praxi. Nechci se zde zabývat zdroji daného stavu. Považuji za nutné pouze zdůraznit, že toto konstatování nelze chápat ve smyslu pozitivního či negativního hodnocení.

Nalezli bychom společná teoretická stanoviska, která však při konkrétní analýze nejsou mnohdy důsledně uplatňována. Je možné například uvést tezi, že mládež nemá vlastní ontologický status a její problémy tedy nejsou vysvětlitelné z mládeže samotné. To znamená, že konkrétní charakteristiky mládeže nelze vysvětlovat jen na základě biologického, psychologického či sociálního mládí, ale především prostřednictvím ekonomických, sociálních, politických a ideologických vztahů určité etapy společenského vývoje, které určují jak její sociální prostor, tak její samotnou sociální existenci.

Takovéto pojetí obsahuje diferencovaný přístup k mládeži, identifikující rozdíly v sociálně ekonomickém postavení, objektivních podmínkách života a práce, charakteristikách vědomí a aktivitách jednotlivých skupin mládeže.

Bylo by patrně velmi obtížné nalézt badatele z řad výzkumníků mládeže, který by v obecné poloze odmítal analyzovat problematiku mládeže v kontextu existujících tendencí společenského vývoje. Poněkud jiný obraz však získáme při podrobnějším pohledu na sociologickou produkci v oblasti sociologie mládeže. Někdy prezentované závěry, zejména v rovině teoretických zobecnění, působí dojmem, že byly formulovány bez návaznosti na společenskou realitu a zároveň i bez ohledu na možnosti operacionalizace používaných kategorií a jejich následovné empirické postižení. Příkladem může být koncepce společenského zrání mládeže autorů A. Kabátka a P. Saka [Kabátek-Sak 1989]. Za základní strukturu tohoto procesu považují biologické, mentální a sociální zrání. Lze jistě ocenit snahu po interdisciplinárním přístupu. Jsem však přesvědčen, že uplatnění tohoto modelu bude v praxi sociologického poznání značně limitováno. Totéž potom platí i v případě kategorie generace. Nechci nijak „fetišizovat“ význam empirického poznání. Domnívám se ovšem, že dané pojetí potenciálně otevírá prostor pro nerespektování reálných faktů o tendencích společenského vývoje. Tento názor mimo jiné vyplývá z přístupu obou autorů k otázkám vztahu kontinuálních a diskontinuálních prvků v myšlení a jednání mládeže, kteří v této souvislosti konstatují: „Naopak ti, kteří význam mládeže jako subjektu společenské změny zpochybňovali a podceňovali diskontinuitní prvky v myšlení a jednání mladých lidí, často vycházeli z faktu, že srovnání po sobě jdoucích generací vypovídá o naprosté převaze kontinuálních prvků nad prvky diskontinuitními. Odvolávali se na výzkumy rodiny, které zjišťují velmi podobné obecné hodnoty rodičů a dětí, na výzkumy sociálně třídní struktury, které poukazují na slabou mezigenerační mobilitu apod. Jejich omyl spočíval v tom, že nechápali, že kvantitativní relace nejsou vždy podstatné. Zjištění jakékoli kvantitativní marginality diskontinuitních prvků v chování mládeže nebo jejich rolí subjektů nemůže vést k závěru o jejich nevýznamnosti“ [Kabátek-Sak 1989 : 24]. Takováto argumentace věcně nic neřeší a může dokonce vyvolat dojem spekulativnosti.

Metodologicky a meritorně cennější a inspirativnější poznatky často přinášejí studie, v nichž je problematika mládeže sice jen „okrajovou“ záležitostí, avšak poskytují širší pohled na vývoj společnosti a umožňují zároveň identifikovat řadu závažných problémů ve vztahu jedince a společnosti [Matějovský a kol. 1985, 1987]. Analýza dosaženého stavu sociálního rozvoje, identifikace sociálních problémů současného vývoje i snaha koncipovat principy sociálního programu zaměřeného na aktivizaci subjektivních sil rozvoje československé společnosti představuje podle mého názoru relevantní poznatkovou bázi i pro výklad otázek mládeže. Komplexně pojaté otázky sociálního rozvoje navíc umožňují i mnohem objektivnější identifikaci specifických problémů jednotlivých skupin mladých lidí. Toto hodnocení není zpochybněním výzkumů monotematicky zaměřených na mládež. Je třeba chápat je jako přesvědčení o nutnosti výraznějšího, a nikoli jen proklamovaného propojení konkrétní analýzy mládeže a poznatky šířeji koncipovaných studií.

Domnívám se, že proces poznání mládeže musí být především specifikací obecných problémů společenského vývoje. Teprve na základě důsledné aplikace tohoto principu lze například řešit otázky bezprostředně spojené se subkulturou mládeže.

Při výkladu otázek o postavení a úloze dnešní mládeže je třeba si uvědomit, že současná etapa představuje období, k němuž lze s těžší hledat v historii odpovídající přirovnání. Zejména druhá polovina dvacátého století přinesla řadu kvalitativně i kvantitativně nových jevů, trendů a vnitřně složitých a rozporných procesů. Charakterem mezinárodních vztahů, převratných vědeckých objevů, nebyvalým rozvojem výrobních sil, ekologickými a dalšími problémy překonává veškeré dosavadní dimenze ekonomického, sociálního, politického a kulturního vývoje světa.

Tuto etapu lze charakterizovat i existencí řady problémů dotýkajících se v mnoha souvislostech podmínek života současné mládeže. Můžeme se setkat i s koncepcemi, které mládež, její existenci a rozvoj považují za jeden z globálních problémů světa. Takovéto

přístupy mohou ve svých důsledcích posilovat orientaci výzkumníků na postižení především takových rysů mládeže, které vyplývají z charakteru určitého životního období, a to bez ohledu na konkrétní společenské podmínky.

Je nesporné, že nejen společenské systémy, ale i jednotlivé země se prostřednictvím globálních problémů k sobě jistým způsobem „přibližují“. Zároveň je však třeba mít neustále na zřeteli, že přístupy k řešení těchto problémů jsou dány především povahou a možnostmi jednotlivých systémů současného světa, což se zákonitě promítá do odlišného postavení mládeže v podmínkách socialismu, kapitalismu a v podmínkách rozvojových zemí. Nelze ovšem opomíjet ani fakt, že zmíněná globalizace je doprovázena diverzifikací podmínek sociálního rozvoje mládeže. Efekty tohoto diverzifikačního procesu jsou prioritně spojeny s předcházejícím a současným společenským vývojem každé země a v mnoha ohledech překračují hranice jednotlivých společenských systémů. Současný vývoj světa je spojen nejen s lidským pokrokem, ale i s reakcemi či konzervativními tendencemi. Zároveň obsahuje řadu prvků definovatelných jako dosud málo známá či obtížně lokalizovatelná úskalí a nebezpečí.

Prolínání tendencí ke globalizaci diverzifikace staví před sociologii mládeže kvantitativně nový úkol. Nezbytně bude nutné se snažit o pochopení zákonitostí sociálního rozvoje mládeže ve stále širších kontextech mezinárodních komparací, ovšem za předpokladu systematické analýzy konkrétně historických souvislostí sociálně ekonomických, politických a kulturních tendencí vývoje současných společností. Umožní to snížit riziko přijetí zjednodušujících „nadnárodních“ analogií při objasňování typu životních orientací, aspirací a životního způsobu mládeže.

Současně se otevře i prostor pro účinnější identifikaci těch problémů sociálního rozvoje mládeže, které díky odlišnostem společenského vývoje mají dosud spíše „národní“ či „regionální“ povahu, ale nelze u nich v budoucnu vyloučit proces postupné globalizace.

Mládež a společnost

Výklad otázek vztahu mládeže a společnosti byl v Československu podáván mnohdy velmi zjednodušeně – možno říci pomocí „černobílé“ optiky. Například ještě na počátku osmdesátých let bylo za dostačující mnohdy považováno poměrně obecné vymezení základních charakteristik mládeže a její integrace ve společnosti, vycházející mimo jiné z důsledků procesu sbližování tříd a sociálních skupin. Byl zdůrazňován fakt společensky garantovaného sociálního uplatnění v práci i v osobním životě, trvalého růstu vzdělanostních příležitostí a vzdělanostní úrovně, růstu pravomoci organizace mládeže a zvyšování podílu mladých lidí v politických strukturách. Tezi o tendenci k černobílé optice lze dokumentovat řadou příkladů. Je například možné uvést tezi A. Matějovského, který postavení mládeže v socialismu charakterizoval následujícím způsobem: „Odlišnost postavení a úlohy mládeže v podmínkách kapitalismu, v podmínkách rozvojových zemí a v podmínkách socialismu opravňuje vyjádřit míru integrace mládeže v socialismu pojmem socialistická mládež“ [Matějovský 1982 : 129], nebo tezi „V průběhu socialistického rozvoje se v kontextu sbližování tříd a sociálních skupin stává dominantním rysem mladých lidí jejich sociální integrace“ [Holda 1985 : 468].

V oblasti společenského vědomí mládeže můžeme důraz kladený na integrační aspekty identifikovat u D. Holdy a Z. Čermákové, kteří mimo jiné uvedli – „Vzhledem k integračním procesům vyrovnávajícím dosud existující rozdíly v sociálně třídní struktuře, se snižují i difference v reálném společenském vědomí jednotlivých tříd a sociálních skupin a vytváří se kvalitativně nový obsah společenského vědomí, vycházející z identifikace se zajmy a potřeba-

mi socialistické společnosti a z aktivního podílu na jejím dalším rozvoji“ [Holda-Čermáková 1982 : 159].

Obdobně postupovali i P. Sak, A. Kabátek a H. Jeřábek, kteří například konstatovali: „S tím, jak se zvyšuje akcelerace společenského vývoje, stává se mládež stále významnějším faktorem společenské reprodukce. V socialistických společnostech je to především důsledek historických okolností a charakteru nastolených společenských vztahů, které implikují předpoklady dialekticky chápaného procesu třídní integrace (sbližování tříd a vrstev mj. i v důsledku zvětšování rozptylu znaků třídní identifikace, resp. v důsledku vnitrotřídní diferenciaci, a zvyšují význam mládeže jako faktoru sociálních přeměn“ [Sak-Kabátek-Jeřábek 1988 : 104].

V první polovině osmdesátých let se však objevily poměrně kritické výhrady vůči chování některých skupin mladých lidí. Bylo by možné je nalézt v denním tisku, ve stanoviscích některých státních orgánů i v hodnocení společenských organizací. Byly to především výhrady k neochotě skupin absolventů vysokých škol nastoupit do práce tam, kde existuje největší potřeba vysokoškolsky kvalifikovaných pracovníků, týkaly se i „zneužívání“ některých nedůsledností při realizaci nové školské soustavy. Mládeži byla vyčítána nezodpovědnost v partnerských vztazích, častá rozvodovost apod. Těžko lze hledat jednoznačně určený, společný jmenovatel těchto výhrad vůči mládeži. Existují sice některé pokusy o obecnější teoretickou reflexi těchto problémů, ovšem zatím bez systematictějšího výkladového konceptu jejich zdrojů. Tuto skutečnost považují za jeden z „dluhů“ sociologie mládeže.

Zároveň jsme se však setkávali i s jistou kritikou existujícího sociálního prostoru pro uplatnění mládeže. Byly to názory, které poukazovaly na nutnost většího zapojení mladých lidí s odpovídající kvalifikací do řídicích funkcí apod. Tyto názory často vyústily do pojetí mládeže zjednodušeně zdůrazňujícího její roli aktivního subjektu společenského pokroku, přičemž problémy jejího uplatnění jsou objasňovány v návaznosti na rozpor generací.

V souvislosti s analýzou postavení a úlohy mládeže ve společnosti formuluje P. Sak a A. Kabátek následující tezi: „V tomto procesu (přechodu společnosti na cestu intenzivního rozvoje – pozn. D. Holda) má nezastupitelné a specifické místo mladá generace, která se jako nejmladší vrstva sociálních tříd a skupin stává subjektem tohoto procesu. Je předurčena k úloze význačného společenského subjektu intenzifikačních procesů jednak tím, že je vzdělanostně nejlépe připravena na práci s moderní technikou a technologiemi, jednak svou relativní nezatížeností překonanými formami ekonomického a společenského života. Tuto svou úlohu může mládež splnit tehdy, jestliže si osvojí prakticko-politické zkušenosti a dovednosti“ [Sak-Kabátek 1985 : 487]. Jsem si vědom, že autoři uvažují i o předpokladech splnění role mládeže jako společenského subjektu intenzifikačních procesů. Objasnění povahy těchto předpokladů je však spojeno s vágním výkladem, který vyúsťuje do konstatování: „Mládež, jak ukazuje naše analýza, se ve značné míře podílí i na řízení společenských procesů. Z hlediska současných, ale především budoucích společenských úkolů se domníváme, že tento podíl je ještě nedostatečný a úkolem společenské praxe bude v nejbližším období hledat formy k urychlení procesu politického a sociálního zrání mládeže a vytvoření mechanismů, které zvýší dynamiku přechodu z role objektu společenské péče do role aktivního činitele rozvoje společnosti“ [Sak-Kabátek 1985 : 487].

Rozpor generací je součástí výkladu generací jako výsledku společenského zrání. Je prezentován jako důležitá složka či nástroj společenského pokroku [Sak-Kabátek-Jeřábek 1988]. Nemohu se v této souvislosti ubránit dojmu, že autoři ve snaze zdůvodnit oprávněnost kategorie generace či generační kultury substituují projevy určité fáze ontogeneze psychiky mladého člověka do mnohem širších sociálních souvislostí.

V souvislosti s počínající přestavbou bývá často konstatováno, že daný proces vytváří kvalitativně novou situaci pro sociální rozvoj mládeže. Tato změna je mimo jiné spojována

s potlačováním projevů formalismu, překonáním nekritického a schematického pohledu na dosavadní sociálně ekonomický rozvoj naší společnosti. Zmíněné skutečnosti spolu s právní základnou procesů společenské přestavby jsou potom ve svém souhrnu mnohdy považovány za rozhodující podmínku aktivizace mladé generace a zvýšení jejího podílu na aktuálních a perspektivních společenských přeměnách.

Nechci tím pochopitelně popírat významný vliv všech těchto skutečností na sociální rozvoj mládeže, na utváření jejich osobnostních charakteristik potřebných pro řešení úkolů společenské přestavby. Tyto otázky je však třeba posuzovat v širších kontextech. Sociální rozvoj mládeže představuje specifický projev obecnějších tendencí vývoje celé naší společnosti. Jinými slovy, je třeba mnohdy jen proklamovanou dialektiku vztahu mládež-společnost důsledně prosadit do sociologického myšlení na všech jeho úrovních.

Je třeba respektovat, že „vztah jedince a společnosti je mnohonásobně zprostředkován jeho začleněním do struktury sociálních vztahů, skupin, institucí a organizací, jejichž prostřednictvím uspokojuje své potřeby i realizuje svůj aktivní vliv na společenské procesy“ [Matějovský 1987 : 97]. Při analýze vztahu mladých lidí a společnosti musíme proto prioritně vycházet z jejich začlenění ve strukturu sociálně třídní, vzdělanostní, kvalifikační, profesní, demografické, ve strukturách rodinných, ve formálních i neformálních zájmových strukturách apod. Postavení mladých lidí v těchto strukturách totiž vytváří nejen diferencované podmínky pro jejich sociální rozvoj, ale prostřednictvím reflexe tohoto postavení jsou přijímány a hodnoceny podněty vyplývající z aktuálních tendencí společenského vývoje, zejména v jeho ekonomické, vědeckotechnické a sociální dimenzi. I když se hovoří o potřebě sjednocovat a vzájemně „harmonizovat“ vývoj tří zmíněných dimenzí ve smyslu vzájemného doplňování a násobení dosažených efektů, nelze abstrahovat od řady rozporů promítajících se do postavení dnešní mládeže ve společnosti. Jde především o rozpory imanentní dosavadnímu vývoji v Československu, spojené s charakterem společenských přeměn v posledních čtyřiceti letech.

Analýza úlohy a perspektiv mládeže proto musí vycházet z hlavních problémů a rozporů společenského vývoje a současně ze strategie jejich řešení v dostatečně blízkém časovém horizontu. I nesporné úspěchy tohoto vývoje jsou spojeny se vzájemným působením a prolínáním protikladných stránek společenských jevů a procesů. Takovýto přístup je podle mého názoru nutnou, i když pochopitelně nikoli postačující podmínkou zcela reálných výpovědí o mládeži, umožňující i úvahy prognostického charakteru.

Chtěl bych však v této souvislosti upozornit na určitá úskalí, kdy teoretické úvahy i praktická řešení budou vycházet z možností odstranění pouze jedné z protikladných stránek existujících rozporů. V teoretické rovině může takové řešení vést přinejmenším ke zjednodušujícím závěrům, v rovině společenské praxe potom k prohloubení stávajícího rozporu, k jeho reprodukci na jiném základě, popřípadě i k následném vzniku jiných rozporů. Mohu uvést příklad sice z jiného společenského systému, ale přesto dosti názorný. Jedná se o levicové hnutí na amerických vysokých školách z konce šedesátých let. Jejich cílem bylo „otevřené školství“ spojené mimo jiné s odstraněním „autoritativních“ vztahů mezi učiteli a studenty, se spoluúčastí studentů na řízení vysokých škol apod. Pragmatická řešení, nerespektující širší sociální souvislosti vedla k určité krizi školství, která je podle řady amerických autorů (a to různého politického smýšlení) pocíťována dodnes [Ravitch 1986]. Mimo jiné totiž vedla ke snížení náročnosti a k nepřilíš smysluplným úpravám osnov.

Jednu z úvodních tezí o sociálním rozvoji mládeže jako specifickém projevu obecnějších vývojových tendencí, lze tedy formulovat i jako potřebu analýzy a řešení rozporů sociálního rozvoje mládeže v kontextu existujících rozporuplných stránek vývoje celé společnosti. Hovoříme-li proto o mládeži v podmínkách přestavby, je třeba se oprostit od jakýchkoli náznaků schematismu, které by podle mého názoru zákonitě vedly k neoprávněným

globálním soudům optimistické či naopak pesimistické povahy. Důsledné prosazení zmíněné teze do konkrétní analýzy by potom ve svých důsledcích mělo eliminovat i „flexibilitu“ sociologických závěrů formulovaných po sobě v poměrně krátkém časovém údobí. Domnívám se, že pro čtenáře z řad vědeckovýzkumné fronty i společenské praxe by bylo poměrně obtížné se orientovat ve dvou následujících tezích – „Značná část mládeže si uvědomuje význam přestavby společnosti pro svůj sociální rozvoj a na rozdíl od starších generací, mezi nimiž je poměrně rozšířený rezervovaný postoj k přestavbě, vyplývající z jejich osobních zájmů, mládež hledá cesty jak se podílet na přestavbě společnosti a na urychlení sociálně ekonomického rozvoje. Vedle komunistické strany a dělnické třídy bude v budoucnu patřit k nejvýznamnějším subjektům procesu přestavby [Sak-Čermáková-Hudeček-Navarová-Mansfeldová-Gatner 1988 : 127] a – „Na základě výzkumů se ukazuje, že značná část současné mládeže je pragmatická a sociálně adaptabilní. To mohu doložit. Když jsme se mladých lidí ptali na jejich životní cíle, pouze 0,8 procenta prohlásila, že chce realizovat své ideály. To je ten pragmatismus, řídit se nikoli ideály, ale okamžitou potřebou. A mnoha dnešním mladým lidem také nedělá problém rychle se přizpůsobit, adaptovat se na proměny situace. To jsou ti, kteří v podstatě příliš nevěří, že společnost vyřeší jejich problémy“ [Českoslovenští 1989], a dále – „Výsledky analýzy vybraných problémů mládeže u nás vedou k názoru, že nejsou příliš optimistické předpoklady o bezvýhradném a spontánním zapojení mládeže do započatých procesů společenské přestavby. Relativní nezátíženost mládeže minulým společenským vývojem (včetně překonaných prvků) se projevuje nejen pozitivně (například v inovačních předpokladech mladých lidí), ale má i negativní tendenci. Mládež se totiž také rychleji a snadněji než starší generace adaptuje na vzniklou společenskou situaci, nalézají pro sebe za pomoci starších, rodičů apod. společensky nežádoucí způsoby kompenzace nedostatků a »překonávání« problémů, se kterými se každodenně setkává. Tato skutečnost vážně limituje zájem části mladých lidí o nápravu existujících chyb a nedostatků, o zdokonalení socialistického společenského systému“ [Sak-Kabátek 1988 : 28].

Porovnáme-li tři uvedená stanoviska, nabízí se pochopitelně vysvětlení, že autorům se podařilo postihnout velice dynamické změny v životních postojích mládeže, koncentrované navíc do velmi krátkého časového období. Takovému vysvětlení však odporují poznatky jiných pracovišť zaměřených na problematiku mládeže, Ústav marxismu-leninismu UK nevyjímaje.

Jsem přesvědčen, že vztah k přestavbě, reprezentující dnes jeden z klíčových aspektů vztahu jedince a společnosti, nelze odvíjet z pouhé generační příslušnosti. Tento vztah je sociálně podmíněn a odráží se v něm nejen sociální minulost a přítomnost jedince, ale očekávání budoucího. Názorně je to například dokumentováno v typologii T. Zaslavské, která prostřednictvím osmi kategorií analyzuje vztah sociálních vrstev a skupin k přestavbě [Zaslavská 1988].

Nechci se zde dopouštět některých zjednodušujících analogií, ale domnívám se, že i v československé populaci by bylo možné identifikovat nejen diferencované postoje k přestavbě, ale i rozmanité představy o jejím obsahu a cílech, které překračují pouhý rámec „generační“ příslušnosti.

Toto stanovisko vyplývá i z faktu zprostředkovaného charakteru mechanismů reflexe, poznání a hodnocení světa a společnosti mládeží, zejména v počátečních životních etapách. Můžeme tak hovořit o řadě sociálních „filtrů“, které u jednotlivých skupin mladých lidí spoluvytvářejí diferencované představy o vlastním uplatnění a perspektivách ve společnosti. Velice často jsou tyto „filtry“ spojeny se začleněním například do struktur rodinných, pracovních, vrstevnických a dalších, spíše neformální povahy. Jsou i zdrojem některých jevů svou povahou přispívajících k dosavadní státnosti společenského vývoje a představují tak jisté bariéry pro začínající přestavbu. Otázky diskontinuity či kontinuity nelze proto řešit

pouze na základě často prezentované inovační aktivity mladé generace [Sak-Kabátek-Jeřábek 1988]. Zaměřím se v této souvislosti na úlohu rodiny, resp. na některé skutečnosti, které jsou spojeny s vývojem jejich společenských funkcí.

Mládež a rodina

V současné době se často hovoří o oslabování výchovné funkce rodiny. Bylo by však velmi zjednodušující interpretovat toto tvrzení ve smyslu oslabování vlivu rodinného prostředí. Dochází pouze ke změně povahy komunikace rodičů s dětmi, která se stává spíše funkčně zprostředkovanou (základní péče o děti, doprovod na cestě do mateřské školy a nazpátek, kontrola školních úkolů, sledování televize apod.) a mnohdy postrádá prvky bezprostředního zapojování do volného času mládeže. Novou situaci by bylo třeba objasňovat v kontextu takových skutečností, jako je přechod od širší rodiny k rodině malé, vysoká zaměstnanost žen a z toho vyplývající zvýrazněné institucionalizované linie životní dráhy dítěte, včetně zájmových činností, a konečně i samotné změny ve struktuře volného času rodiny. Těmto otázkám se však nechci nyní věnovat. Považuji za nutné jen upozornit na fakt, že v mnoha ohledech ztrácí rodinná výchova svůj dřívější charakter. Stává se funkčním a zároveň koncentrovaným působením rodičů, zaměřeným na předávání vlastních zkušeností a názorů a na „plánování“ životní dráhy dětí a mládeže. Mnohé poznatky potvrzují sílu tohoto formativního vlivu rodiny v dětství a dospívání, který výrazně modifikuje i účinnost působení školy i dalších společenských činitelů.

Současně se hovoří o posilování funkce ekonomické, resp. materiálně zabezpečovací, což odráží změny ve způsobu života, v životních orientacích, aspiracích a hodnotách i nedostatky v objektivních společenských podmínkách.

Tato tendence se pochopitelně projevuje i v rozvoji základních osobnostních rysů dětí a mládeže a renrodukuje se v generační změně.

Zvyšování relativní váhy ekonomické funkce rodiny představuje rozporný efekt růstu společensko-hmotné životní úrovně v podmínkách, kdy jsou ohraničeny možnosti pro jeho zabezpečení zvýšením úsilí ve společenské práci a zároveň se otevírá prostor v individuální sféře, a současně vyplývá i z konzumní orientace, fetišizace majetku a prestiže demonstrativního pojetí spotřeby [Matějovský 1987].

V generačním srovnání je potom možné konstatovat, že u mnoha mladých lidí vlivem rodinné výchovy dochází k prohlubování tendencí nastolených rodičovskou generací. Byli bychom však zároveň k současné mladé generaci nespravedliví, kdybychom v souvislosti s posilováním materiálně zabezpečovací funkce rodiny abstrahovali například od obtížného postavení mladé rodiny, která je nucena řešit celý komplex závažných sociálních a ekonomických problémů (bydlení, zajištění existenčního standardu, péče o dítě, přerušení zaměstnání ženy apod.), což u části mladých rodin může pochopitelně přispívat k prioritizaci zajišťování hmotných podmínek jejich života.

Obdobné problémy musely řešit i předcházející generace. Specifika dnešních mladých lidí budou patrně vyplývat nejen z existujícího prostoru pro možnost uspokojování reprodukčních a rozvojových potřeb, ale i z faktu snížení věku mladých lidí vstupujících do manželství a zakládajících rodinu. Často potom dochází k časovému souběhu s nástupem do ekonomické aktivity, což samo o sobě klade zvýšené nároky na mladé rodiny, a v mnoha případech i na jejich rodiče.

Strategickou orientací sociologické teorie musí být podrobnější a systematictější výpověď o postavení, úloze a budoucnosti mládeže v naší společnosti. Tato výpověď musí být založena na kvalifikované analýze v současnosti, prováděné s cílem identifikovat konkrétní podmínky sociálního rozvoje mladé generace v osmdesátých letech.

Nelze přitom abstrahovat od vlivu řady stabilizujících tendencí spojených s dosavadním vývojem společnosti, které výrazně přispívají k zachování existujících diferencí v podmínkách sociálního rozvoje jednotlivých skupin mladých lidí, kdy současná rodina představuje stabilizační činitel v řadě oblastí přispívajících k autoreprodukci dosavadních mechanismů sociálního rozvoje.

Naznačená stabilita se promítá i do procesu směny generací, který má podle mého názoru spíše kontinuitní charakter. Nepodceňuji význam generačních rozdílů například v hudebních zájmech, oblečení či v dalších charakteristikách bezprostředně spojených s konkrétní životní fází každé generace. Domnívám se však, že tyto skutečnosti představují pouze dočasnou a neustále se opakující diskontinuitu, která v následujících obdobích života mladé generace, zejména v období po založení vlastní rodiny, bude postupně ztrácet svoji relevanci.

Kontinuitu či diskontinuitu generační návaznosti lze v současnosti podle mého názoru postihnout především analýzou dlouhodobých tendencí sociálního rozvoje překračující hranice mládeže. Mám na mysli životní etapu pocínající věkem 14 let, kdy dochází k prvnímu zásadnímu rozhodování o životní dráze mladého člověka, až po období, v němž se tento jedinec ve středním věku podílí na volbě životní dráhy svého vlastního dítěte či dětí. (1) Takovéto porovnání považuji za rozhodující kritérium, neboť respektuje zásadní úlohu současné rodiny, její sociálně třídní struktury i jejího sociokulturního klimatu při utváření celoživotních perspektiv jednotlivých skupin mládeže. (2)

Literatura

- Českoslovenští sociologové o jevu zvaném „mládež“. Rozhovor MF s P. Sakem a A. Kabátkem. *Mladá fronta* 7. 1. 1989.
- Holda, D.: *Čtyřicet let společenského rozvoje mládeže*. Sociologický časopis 1985, č. 5.
- Holda, D.: *Hodnoty a perspektivy mládeže*. Praha, Mladá fronta 1988.
- Holda, D. – Cermáková, Z.: *Společenské vědomí mládeže a jeho sociologická analýza*, Sociologický časopis 1982, č. 2.
- Holda, D. – Matějovský, A.: *Ontologické či marxistické pojetí mládeže?* Impuls 1988, č. 3.
- Kabátek, A. – Sak, P.: *Teoreticko-metodologické poznámky k výzkumu mládeže a generací*. Sociologický časopis 1989, č. 1.
- Matějovský, A.: *Socialismus a mládež*. Sociologický časopis 1982, č. 2.
- Matějovský, A. a kol.: *Prognóza vývoje sociálně třídní struktury z hlediska vývoje socialistických společenských vztahů*. Praha, ÚFS ČSAV 1985.
-

(1) K objasnění těchto otázek by podle mého názoru mohl přispět výzkum realizovaný odborem marxisticko-leninské sociologie ÚFS ČSAV.

(2) Jsem si vědom, že podíl studentů na současných společenských procesech může vyvolat řadu protiargumentů k prezentovanému výkladu sociálního rozvoje mládeže. Domnívám se však, že oprávněnost některých tezí obecnější povahy nelze posuzovat jen v návaznosti na vystoupení určité části mladých lidí. Rozhodujícím kritériem bude reakce na dopad tržní ekonomiky, prosazování výkonového principu, restrukturační a modernizační hospodářství apod.

- Matějovský, A. a kol.: *Prognóza sociálního rozvoje československé společnosti*. Praha, ÚFS ČSAV 1987.
- Ravitch, D.: *The Troubled Crusade: American Education, 1945–1980*. New York 1986.
- Sak, P. – Kabátek, A.: *Místo a úloha mládeže ve společenské reprodukci*. Sociologický časopis 1985, č. 5.
- Sak, P. – Kabátek, A.: *Mládež v současném vývoji společnosti; problémy a východiska řešení*. Impuls 1988, č. 4.
- Sak, P. – Kabátek, A. – Jeřábek, H.: *K teoreticko-metodologickým otázkám výzkumu mládeže*. Praha, ÚFS ČSAV 1988.
- Sak, P. – Čermáková, M. – Hudeček, J. – Navarová, H. – Mansfeldová, Z. – Gatner, L.: *K perspektívám sociálního rozvoje mládeže*. Praha, ÚFS ČSAV 1988.
- Zaslavskaja, T.: *O strategiji socialnogo upravlenija perestrojky*. In: Inogo ne dano. Moskva, Progress 1988.

Резюме

Д. Гольда: К социальному развитию молодежи

Статья посвящена выбранным теоретико-методологическим вопросам толкования положения и роли молодежи в обществе. В этой связи принимается и воздействие глобальных проблем, которые, однако, могут в разных общественных системах и в отдельных странах проявляться дифференцированно.

Подчеркивается необходимость исходить из включения молодых людей в структуры социально-классовую, образовательную и квалификационную, профессиональную, демографическую, в структуры семейные, в формальные и неформальные структуры по интересам и т. п.

Социальное развитие молодежи в этой связи рассматривается как специфическое проявление более общих эволюционных тенденций, когда анализ и решение противоречий социального развития молодежи возможны лишь в контексте существующих противоречивых сторон развития всего общества.

Вопросы предвистости и преемственности смены поколений решаются в увязке с некоторыми изменениями в функциях семьи. В этой связи обсуждаются воспитательная и экономическая функции. На основе представленных фактов семья характеризуется как стабилизирующий, содействующий автовоспроизводству механизмов социального развития.

В заключение отмечается, что преемственность или прерывистость поколений можно в наши дни, согласно мнению автора, отразить, в первую очередь, в анализе долгосрочных тенденций социального развития, выходящих за рамки молодежи. Автор имеет в виду жизненный этап, начинающийся с четырнадцатилетнего возраста, когда имеет место первое принципиальное принятие решений о жизненном пути молодого человека, вплоть до периода, в котором этот индивид в среднем возрасте принимает участие в выборе жизненного пути своего собственного ребенка или детей.

Summary

D. Holda: On the Social Development of Youth

The present paper devotes attention to selected theoretico-methodological questions of the interpretation of the position and role of youth in society. In this connection also the impact of global problems is accepted; these, however, can manifest themselves differently in different social systems, and even in individual countries.

Emphasis is laid upon the necessity to proceed from the incorporation of young people in the

social-class structure, in the education and qualification, professional and demographic structure, in family structures, in formal and informal interest structures, etc.

In this connection, the social development of youth is conceived as a specific manifestation of more general developmental trends; the analysis and the solution of contradictions in the social development of youth are possible only within the context of the existing contradictory aspects of the development of the whole society.

Issues of the discontinuity and continuity of the generation shift are solved in relation to certain changes in the functions of the family. In this connection, the educational function and the economic function are discussed. On the basis of the given facts, the family is characterized as a stabilizing factor contributing to the autoreproduction of social-development mechanisms.

In conclusion the opinion is brought forward that, at present, the continuity or discontinuity of links between generations can be ascertained primarily with the help of an analysis of long-term tendencies of social development overpassing the boundaries of youth. Here we have in mind the stage of life beginning with the age of 14 years when the first crucial decisions concerning the young man's/woman's path of life are made, up to the time when the middle-aged individual in question participates in choosing the career of his/her own child or children.